

אדירי תורה

תולדות חיבורם של גדולי ישראל גאוני וגדולי תורה שלא התפרסמו ספריהם

ספר פרי העץ

תולדות חיי המחבר והספר

הספר הק' פרי העץ חיבר הגאון הגדול רבי יהודה מאדערן זצוק"ל, הגאון רבי יודא שהיה מגדולי תלמידי החת"ס זצוק"ל נולד בשנת תק"פ בגלילות פרעשבורג, לאביו הנגיד "היקר והנעלה פרי צדקתו בארץ מודעת" רבי ישעיהו זצ"ל נכד התו"ט ובעל סמיכת חכמים, עוד משחר ילדותו יצא טבעו כעילוי נדיר וכולם התפלאו על כשרונותיו המיוחדים². ראשית דרכו למד אצל אביו, וכלשונו³ "הוא אשר התחיל להדריכני בתיב לימוד התורה אכן

בעודני רך ועלם", בהיותו כבן שמונה⁴ כבר למד אצל רבו הגדול "אדמו"ר גאון ישראל וקדושו"⁵ מרן החת"ס זצוק"ל, וכמו שמתאר בעצמו בהקדמת ספרו פרי העץ "בהיותי כבר ח' שני זכני השי"ת לשאבו מבאר מים חיים של אדמו"ר הגה"ק מהרמ"ס זצ"ל, וחיבה יתירה נודעת לי

¹ כ"כ רבינו בהקדמת ספרו "תפארת שמואל".

² סיפר הגה"ק רבי חיים צבי מאנהיימר זצוק"ל [תלמיד החת"ס מגדולי רבני הונגרי] שכשהיה רבינו בן חמשה שנים הגיע רב גדול לפרעשבורג והלך הילד להגדול הזה לנסותו, וצוה לו ללמוד דף גמרא בפרק הגזול עצים, ולמדו באר היטב כאחד הבהורים הגדולים. [כ"כ הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד ז"ל יליד סיגוט בספרו "זכרון לראשונים" זכרונות עיר סיגוט]. עוד כ' שם דכשהיה רבינו ילד בן י"ב שנים חלה והיה בסכנת גזולה, ובאו אל הגה"ק רבו מרן החת"ס זצוק"ל להזכירו והיה במאצע הסוגיא "חוששין לזרע האב", אמר בוודאי צריכין לחשוש כאן לזרע האב כי הוא נכד רבינו הכהן הגדול בעל סמיכות חכמים, ותומי עלתה לו רפואה ואמרו כל הרופאים כי די ה' היתה זאת. אחר החלמו חזר להישיבה, ואצל הבחינה שהיה עורך החת"ס בסוף שנת ה'תק"ס הוא ה' בין הנמצאים שם, ושלח את מן התלמידים שיאמרו לו כ"פ נאמר בהמסכת הגלמות מסכת ב"ב, האמורא "רבא" ולא ידעו להשיב, וקרא להתלמיד הקטן ה"ה רבינו, והי' משיב, ומונה הדפים אחת לאחת, וכולם ראו כן תמחו על דבר הנפלא הזה.

³ גי' ז שם בספרו "תפארת שמואל".

⁴ כפי הנראה היה הוא הצעיר שבין תלמידי החת"ס, כ"כ במכתבו הג' רבי מנחם מענדל מרגליות זצ"ל בספר זכרון למשה [מהג' רבי יוסף הכהן שווארץ זצ"ל].

⁵ היה שיחה בפי כל שתלמיד זה יהי' מלוקחי בנותיו של החת"ס באשר אביו ז"ל עשיר ותמכין דאורייתא, [כך סיפר הגה"ק רמ"מ מרגליות הג"ל] אבל כנראה שנתבטל לאחר פטירת אביו בדמי ימיו.

⁶ הרב שמוען כהנא ז"ל בספרו "חקר ועיון" סיפר בשם אביו ממשפחת רבינו, שהחת"ס היה אומר בעת השיעור "איך זגא אזוי אין מיין יודיל זאגט אזוי".

אשר כאב את בנו רצה, על ברכיו גדלנו עד עת אפריוני⁶ ומספרים שהחת"ס השיב אותו על ברכיו ממש בעת לימוד השיעור⁷.

רבי יהודה נתייתם מאביו כשהיה בן י"ב שנים ומפני כך נתגלגל הדבר ויצא מפרעשבורג כשכתב לו רבו החת"ס הורמונה מוכבדת⁸, עד שבא לעיר "אוהל" ונתקרב לריעו ועמיתו של רבו הק' ה"ה מרן בעל "הישמח משה" זצוק"ל, ודרכו נתקרב לדרך החסידות⁹. "הישמח משה" דיבר אליו נכבדות לשדכו עם בת יחודו של מקורבו הרב הנגיד המפורסם רבי שמואל זאנויל כהנא ז"ל מסיגוט, חתנו של הגה"ק רבי יהודה כהנא הלר זצוק"ל בעל קונטרס הספיקות.

רבי יהודה ישב על התורה ועבודה כל ימיו בהצנע בעיר סיגוט¹⁰, ומעולם לא רצה לשמש ברבנות¹¹ על אף גדלותו בתורה שהפליא כל רואיו, והיה מפורסם כגאון אדיר, אבל הוא מעולם "בורח מן הכבוד לא נתן הסכמה על שום ספר ולא הורמנא לשום אדם" ואף להיות המקרא בתקיעות [לא רצה], ולא השתמש אם שום אדם ענותו ושפל

⁸ העתק מזה נשאר בהמשפחה, החת"ס ציוה להסופר שלו שיכתוב לו מליצה ואמרו לו תוכן הדברים, וקודם החתימה הוסיף החת"ס וז"ל "הכותב הלז לא הגיע לחצי כבוד הראוי לזרע ברך הנ"ל - יהודה ועוד לקרא - קריאה של חיבה יתירה סופר דיין ומורה גם יורה, הריני חותם לכבוד התורה" וחת"ק.

⁹ הג' רמ"מ מרגליות הג"ל מספר במכתבו דבעוד חיי מרן החת"ס בא הגאון רבי יהודה לבקר את אמו ומאוד שמח עמו רבו והיה שח עמו אודות דרך החסידות וסיפר לרבו על הצדקים ועל החסידים.

¹⁰ בשעתו היה שערויה גדולה בקהילות סיגוט, בין משפחת חמיו וגיסו ה"ה הרה"ח רבי קלמן כהנא ז"ל יחד עם הרבה בני העיר עם הקהילה שעמד אז תחת נשיאות הגה"ק בעל הקדושת י"ט זצוק"ל מסיגוט, ונשתרר הדבר עד שנתפלגה הקהילות, הגה"ק רבי יודל זצוק"ל השתייך להקהילה המחושת, הרבה כבר נכתב על פילוג זה, ואין כהמ"ל בזה.

¹¹ הטעם שלא שימש ברבנות מסופר בשם רבינו בעצמו שהיו מפני המעשה הידוע שאירע אצל תלמידי רבו החת"ס עת שהגיע עני מלושב בבגדים קרועים וכו' והיו מאלו שהתלוצצו עליו, וחלק מהתלמידים שנהגו בו כבוד, והיו חלק מהתלמידים שהמשיכו ללמוד כשאין מתיחסים כלל לעני זה, לאחר שיצא העני גילה החת"ס שהי' זה אליהו הנביא ואלו אשר לא כיבדו אותו יהיו תלמידי חכמים וגדולי ישראל אך לא יזכו להיות מנהיגי העדה בישראל, ורבינו היה בין אלו שהמשיכו ללמוד. (בספר בית מרדכי להג"מ מרדכי מילר זצ"ל ששמעו מזקן אחד מתלמידי הקדושת ששמעו מרבינו בעצמו, עיי"ש עוד המשך להמעשה). הדברי חיים הציעו לו הרבנות בעיר ריישא אבל לא קיבלו.

¹² מתוך תיאורו של הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד, בספרו "זכרון לראשונים" הג"ל.

ברך שייף עייל שייף נפק" והיה "עמדו בלילות אחר חצות להודות ולהלל ולעסוק בתורה"¹², גם הרביץ תורה לתלמידים לחבורה מצומצמת מבחורי העיר והסביבה¹³.

רבי יודל היה חביב מאוד אצל צדיקי דורו¹⁴ והגה"ק מצאנו כיבד וחיבב אותו מאד, ופעם אחת פלפל עמו מענין לענין כמעט בכל סוגיות הש"ס, ואז הציעו לו הרבנות בעיר "רישא", אולם הוא לא רצה לקבל הרבנות. רבי יהודה הוציא לאור ספר תרומת הכרי של חותנו זקינו, ואף עיטרו בהערות חשובות שזרכם נתפרסם גדלותו בתורה, ולאחר פטירת חותנו הוציא לאור ספרו הנפלא תפארת שמואל על מסכ' גיטין¹⁵, אשר העיד עליו הגה"ק מצאנו זצוק"ל כי מועטים בדורו יכולים לעשות חיבר נפלא כזו. ידיו רב לו להשיב דבר ה' זו הלכה, וכבר הכינו צאצאיו ספר שו"ת לדפוס אבל לדאבון לב לא הוציאו לאור עולם ונאבדו בשואה, אבל נדפסו ממנו שו"ת בודדים בקובצים שונים, וגם יש תשובות אליו בכמה מספרי שו"ת של בני דורו.

¹³ בין תלמידיו מנחה הגאון בעל ערך ש"י זצ"ל והרבה להביא מרבו בשם "מורי".

¹⁴ היה נסע להרבה צדיקי דורו, מסופר שהיה פעם אצל הצמח צדיק מווישניץ זצוק"ל על שב"ק ביחד עם ריעו ועמיתו בעל הקול אריה זצוק"ל ולא היה יכול לשאת הצמח צדיק עצת בנפשו למי לכבד לברך ברכת המזון, ע"כ שאל בעצתם שהם יחליטו מי מברך. מיד נענה הגאון רבי יהודה, הלא איתא בגמ' כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן, זהלא הוא רבי יהודה היה עושר מופלג, וא"כ אם רוצין לכבדו לברך, "על כשהוא שבע", ע"כ "כשהוא רעב לא כל שכן", בהדגישו "רב", ורמזו בזה על הא ד"הקול אריה" - על אף שהיה עני - היה "רב" בישראל, הצמח צדיק זצוק"ל נהנה מאוד מדבריו החריפים, ומיד מסר את הכוס להקול אריה.

¹⁵ הגה"ק הייטב לב זצוק"ל היה הוגה בו והיה אומר בפיו שבעת שיעורו כשעדיין רבינו בחיים חיוותו. מן המעניין להעתיק הגדרתו של הג' ר' יצחק שטינהעלל זצ"ל על תלמידי החת"ס, ועל רבינו בפרט, השופכות אור על יחידותיו של הספר "תפארת שמואל". וז"ל "ומן המעניין שאפי' לתלמידיהם של רב אחד לה"ה דרך הלימוד שלהם שיהו, ולדוגמא אנקוט תלמידי של גאון ישראל וקדושו החת"ס סופר שהוא הי' כראי דכולהו ב"י ודרך העיון והחינוך וגם דרך החריפות והפלפל ועוד, ולעומת זה אחדים מתלמידי אחוזו בעיקר בדרך העיון והסברה ובראשית הגאון בעל תשובות מהנה חיים וספרו פלס חיים על גיטין, והגאון ר' יהודה מודרן בספרו זכרון שמואל עמ"ס גיטין ועוד וכו'" עכ"ל.

מדברי תורתו

אבל לפי מש"כ הרמב"ם [הלכות ממרים פ"א ה"ב] דכל מצוה ואיסור דרבנן יש בו ג"כ חיוב דאורייתא מצד "לא תסור", וא"כ יש במצוה דרבנן ב' כוחות, כח המצוה דרבנן וכח המצוה דאורייתא, ולכן שפיר בכוחה הוא להכניע ב' כוחות הרע. ולכן שפיר בנר חנוכה אוקמי אדינו דאין עושין מצות חבילות חבילות, ולכן נר חנוכה משמאל. והנה השאלות הן הן "ל, דכמו דהרמב"ם ס"ל דהוי מדאורייתא מצד לא תסור, כן ס"ל דנלמד מן ושמרתם את משמרת, והכוונה כי מה שאתם משמרים, זהו גם משמרת, דהוי דאורייתא. וזהו כוונת השאלות, ת"ש ושמרתם את משמרת עשו חכמים סייג לד"ת, וא"כ שפיר נר חנוכה משמאל דהוי ב' מצות, ויכול להיות מזוהה בימין ונר חנוכה משמאל, דאין עושין מצות חבילות חבילות. עכתו"ד הנחמדים²³. (פרשת מקץ)

בשאלות מיייתי פלוגתא אי נר חנוכה בימין או בשמאל, וקאמר מאי הוי עלה, ת"ש ושמרתם את משמרת עשו חכמים סייג לד"ת ש"מ נר חנוכה משמאל, והוא פלא. ויראה בזה, הנה באמת מבואר הטעם דנר חנוכה משמאל כדי שיהי' מזוהה בימין ונר חנוכה בשמאל, והכוונה בזה דכמו דאין אומרים ב' קדושות על כוס אחד וכן אין מביאין ב' סטות להשקות כאחת משום דאין עושין מצות חבילות חבילות, וא"כ כמו כן אין לעשות ב' מצות בזמן אחד במקום אחד. אכן טעם האומר דנר חנוכה בימין יראה כי הנה מצינו דרוב המצות טעונין ימין, וטעמו של דבר כי בכל דבר מעורב טוב ורע כידוע, וע"י המצוה מתברר כח הטוב אשר בזה הדבר שאנו עושין בו מצוה, ונכנע כח הרע. והנה כי בהיות יניקת הרע מן הגבורות ולא מן החסדים, וא"כ אם תהיה המצוה נעשית מצד שמאל בחי' הגבורות, אשר גם המקום נותן כח אל הרע אפשר לא יהי' בכח הטוב להכניע הרע, ואז ח"ו יתגבר עוד יותר, וא"כ מובן טעם האומר דנר חנוכה מימין, ואין משגיחין בטעם דאין עושין מצות חבילות חבילות (כמבואר בפסחים "אין לו שאני").

הספר הק' פרי העץ הודפס בעצמו בחיים חיותו בשנת תרמ"ה-תרמ"ז¹⁶, "חידושי הגדה על התורה אשר אנכי מצייע מידי שבת בשבתו לפני ריעים מקשיבים הבאים בצל קורת¹⁷" ונתפרסם מיד כספר יסוד בספרי הדרוש¹⁸, הספר משלב חסידות קבלה ופלפולי דרוש כדרכי רבותיו הקדושים, כשהביא כמה מאמרים ממה ששמע "מאדמו" הגאון הקדוש מהרמ"ם זי"ע¹⁹, וגם ממה ששמע "מפ"ק הגאון בעל י"מ [ישמח משה]²⁰, וגם מרבה להביא משאר צדיקים תלמידי הבעש"ט זצוק"ל²⁰, גם הולך דרך פלפול הלכה באריכות באיזהו מקומן, מן החידוש הוא המאמרים שכ' שנתגלה לו בחלום²¹. מצינו שמחברים אחרים בני דורו ודור שלאחריו מביאים דבריו כהקדמה לבנות דרשות שלהם²². הגה"ק רבי יהודה נפטר בשנת תרנ"ד, ומסופר שבעת פטירתו מן העולם היה רוח סערה קול רעש גדול אשר לא שכח בעת ההוא, וגם הנר הדלוק בבית המדרש ע"ש כבה מאליה, והיה לפלא.

דרוש, ואתו"ד. דאיתא במהרי"ט אלגזי די"ל דבמצוה דאורייתא ודרבנן לא שייך איסור זה דאין עושין מצות חבילות חבילות, אך לפי מה שכ' הרמב"ם דכל מצוה דרבנן איכא ביה משום לא תסור, ע"כ הוי כל מצוה דרבנן גם דאורייתא, ולא שייך מש"כ במהרי"ט"א, אבל עדיין יש לחלק דמצוה של תורה הוי עשה, אבל מצוה דרבנן הוי לא תעשה, משום לא תסור, ואינם מסוג אחד, אבל בעל השאלות סובר דמקרא דושמרתם – דהוי עשה – נלמדו כל סייגי חז"ל, והוי שפיר חבילות חבילות, ומה"ט נלמד מזה דנר חנוכה משמאל כדי שלא יהא חבילות חבילות, וע"כ מכריע השאלות דלא כמ"ד נר חנוכה מימין, עכתו"ד.

הגאון מהרמ"ם בעל תשו' חת"ס זצ"ל אשר תורת אמת היתה בפיהו²⁰. ממה ששמע מרצ"ה מזידיטשוב זצוק"ל. וגם הביא מהבעש"ט והנועם אלימלך ועוד. ²¹ "וכל זה ממש נתגלה לי בחלום, ובהקיץ סדרתי לי על מכונה בס"ד", או "ובזה נתגלה לי בחלום הטעם מה דמה"ת ישראל קונה בכסף ונכרי במשיכה". ²² לדוגמא, בתכלת מרדכי [עיי' להלן], יגל יעקב, זהב שבה, לחם שלמה – הגה"ק משימלוי זצוק"ל הרבה להביא מדברי רבינו בכל ספריו. ²³ המהרש"ם בספר תכלת מרדכי ח"א (פרשת מקץ) גם מתקשה במה שכ' השאלות מושמרתם את המצות, וגם הביא קושיות רבינו על הדלקה מימין דאין עושין חבילות חבילות, ומתריץ בסגנון אחד בדרך

¹⁶ הספר יצא לאור במהדורא חדשה בשנת תשס"ט, וגם הוסיפו מבוא נהדר על תולדות חייו. ¹⁷ והוסיף בענוותנותו כי רבה, "מעולם לא רעיתי ולא צביתי להיות גבר הוקם על ובמקום גדולים לא עמדתי, וגם ספר זכרון שמואל וכו' להזכיר שמי על השער לא רציתי רק המדפיס בגד בי ושללא מרצוני עשה זאת" עכ"ד הנפלאים. ¹⁸ הגם שכהיום הספר אינו ידוע כ"כ, לשעבר הי' ספר מפורסם, כמו שראינו שהעתיקו דבריו הק' בהרבה ספרי זמנו וכדו', כדלהלן. הסופר והחקרן הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד ז"ל הנ"ל מונה את ספר "פרי העץ" בין ספרי הכי מפורסמים שביהדות הונגרי'. ¹⁹ בתחילת פרשת בראשית מתחיל ספרו בזה"ל "ולכן יהי' גם מפתח שפתי בדברות פ"ק אדמו"ר